

Konkubinát a volná láska¹

Lenka KRÍŽOVÁ

Abstract: The paper deals with the concepts of “concubinage” and “free love”, especially in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. It outlines the motivations of who resorted to this way of cohabitation and why and how society coped with this family model. Particular attention is paid to the anarcho-goddess who chose the concept of free love out of conviction.

Key words: concubinage, free love, relationships between men and women

---

Pro dlouhé 19. století byly charakteristickými dichotomické rozdíly mezi genderovými rolemi muže a ženy.² Sociální vrstvou, která se po celé období velmi progresivně vyvíjela a zároveň se stala hlavním nositelem modernizace, bylo měšťanstvo. Způsoby jeho chování měly velký vliv také na vrstvy nižší, ale prostřednictvím mezigeneračního působení rovněž na třídy vyšší.³ Normativy tvořila paralelně s tím i římskokatolická církev, k níž se hlásila převážná většina obyvatelstva českých zemí.⁴ Ačkoli se v některých případech příslušníci (městských) středních vrstev (které samozřejmě nelze automaticky ztotožňovat s měšťanstvem) s katolickými autoritami názorově rozcházeli (typickým příkladem by mohly být názory progresivních intelektuálů např. na ženskou otázku v závěru 19. století), přesto lze říci, že obě tyto složky společnosti českých zemí byly v přístupu k rolím mužům a žen názorově po většinu sledovaného období poměrně konzistentní.

Obě genderové role tak byly vnímány výrazně asymetricky, zároveň se však vzájemně doplňovaly, což korespondovalo s rozdělením prostoru a chápáním rolí, a tedy i úkolů ve

---

1 Studie vychází v rámci Strategii AV 21: Výzkumný program Identity ve světě válek a krizí.

2 Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Ideály a skutečnost. Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v polovině 19. století*, Česká literatura 47, 1999, č. 6, zejm. s. 657.

3 Jiří MATĚJČEK, *Střední vrstvy v českých zemích – tradice a dlouhodobý vývoj vlastností*, Slezský sborník 100, 2002, č. 4, s. 241.

4 Pro české prostředí zejména Zuzana ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*, Pardubice 2012.

společnosti:⁵ zatímco se žena pohybovala primárně ve svém příbytku a starala se o chod domácnosti, manželovo zázemí a rodinu, muž z domova odcházel za prací, zajišťoval a (re)prezentoval rodinu. Koncept oddělených sfér se začal uplatňovat pod vlivem hospodářských a společenských změn již na konci 18. století.⁶ Právě díky tomu, že se změnila podoba výrobního procesu a profesní specializace se stala převážně mužskou záležitostí, byly nově definovány role muže i ženy, a to v rovině sociální i genderové. Ženám zůstala vyhrazena sféra privátní, v níž se doposud nebyvale prohloubila míra intimitu a vzájemné emocionalitu.⁷

S tím, jak byly genderové role definovány, souvisela také existence dvojí morálky v oblasti sexuality: zatímco ženám byl předmanželský pohlavní styk zapovězen, u mužů se toleroval.⁸ Norma a žitá realita se však občas střetávaly. Do oblasti sexuality a partnerských vztahů tak patřily také pojmy konkubinát a volná láska (i další s nimi související pojmy), které však byly – zejména středními vrstvami – vnímány výrazně expresivně.

Vymezení pojmů

Výkladové slovníky z 19. století shodně uvádějí, že výrazem konkubinát se označuje souložnictví.⁹ V Kottově česko-německém slovníku navíc nalezneme spojení „*wilde Ehe*“, tedy divoké manželství, resp. manželství nadivoko.¹⁰ Výrazy konkubinát i volná láska označovaly předmanželský či mimomanželský poměr muže a ženy, někdy byly vnímány jako synonyma, jindy byl mezi nimi určitý významový rozdíl. Sémantika obou pojmů souvisela částečně i s tím, k jakému názorovému táboru autor textu patřil. Pro některé moralisty byla velice tenká hranice mezi konkubinátem, resp. volnou láskou, a prostitucí, o čemž svědčí heslo *Prostituce z Ottova slovníku naučného*.¹¹ V době první světové války,

5 Jan MAREŠ – Vít STROBACH, *Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870–1914)*, Střed 4, 2012, č. 2, s. 36.

6 Lynn ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*, Brno 2005, s. 47–48.

7 Daniela TINKOVÁ, „*Oddělené sféry*“ – tradiční polarita, nebo dědictví 19. století?, in: Milan Řepa (ed.), 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly, Praha 2008, s. 462–468.

8 Milena LENDEROVÁ – Daniela TINKOVÁ – Vladan HANULÍK, *Tělo mezi medicinou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014, s. 122–123.

9 František Ladislav RIEGER – Jakub MALÝ (ed.), *Slovník naučný. Díl čtvrtý. I–Lžidimitrij*, Praha 1965, s. 790; František Štěpán KOTT, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl první. A–M*, Praha 1876, s. 741.

10 Tamtéž.

11 „*Přísný moralista zove [rostitu]cí přímo každý pohlavní styk mimomanželský a i jen pouhý mimovolný pud, překračující mez manželství. I měře rovně oběma pohlavím stanoví podmínku absolutní čistoty panické před sňatkem a manželské věrnosti nejen fyzické, nýbrž i intelektuální.*“, [Ferdinand] PEČ[ÍRKA], *Prostituce*, in: Ottův slovník naučný. Dvacátý díl, Praha 1903, s. 787.

kdy byla společnost nucena žít ve větším či menším životním provizoriu, bylo třeba pojem konkubinát definovat, resp. vymezit. V roce 1916 byl vydán prostituční regulativ, který v prvním paragrafu udával: „*Za nevětsky nebudtež pokládány tak zvané maitressy. Také nepatří k pojmu prostituce tak zvané milostné poměry a konkubináty.*“¹²

Zatímco významové vymezení konkubinátu bylo poměrně jednoznačné, u volné lásky bylo sémantické pole širší: někdy byla volná láska chápána jako „*každý pohlavní styk jedinců různého pohlaví, který se neděje formou uznanou právně a mravně společností*“,¹³ v českých zemích na konci 19. a počátku 20. století však bylo pod tímto pojmem vnímáno i dlouhodobé nesezdané soužití muže a ženy v jedné domácnosti – „*spolužití dvou osob různého pohlaví po způsobu osob manželsky spojených, nechtějících nebo nemohoucích podmínkám řádného spojení manželského učiniti zadosť*“, tedy to, co většina autorů chápala jako konkubinát.¹⁴ Spojení slov mj. asociovalo sexuální nevázanost, úžeji možnost uzavřít druhé a další manželství. Byl to i model prosazovaný anarchobohémou,¹⁵ tedy snaha vybrat si partnera na základě vlastní volby a (tedy i) svoboda v pohlavním životě.

S největším množstvím významů se ovšem pojilo sousloví „*volné manželství*“. Jedno z vymezení přinesl belgický sociolog Jacques Mesnil (1872–1940). Překladatelka Krista Nevšimalová (1854–1935) v předmluvě k českému vydání uvedla: „*Dnešní manželství není splynutí dvou duší v líbeznou harmonii, ale jest zabezpečením majetku a tomuto pak bývá obětováno lidské štěstí. [...] [Mesnil] s vervou i rozhořčením zavrhuje společenské řády dneška, zavrhuje výchovu dnešní mládeže a žádá si důkladné reformy obojím směrem. Volné manželství však nepojímá tak, jako nevázanost mravů [...]. U něho jest volné manželství úplně monogamické, založené jenom na vzájemné náklonnosti [...]*“.¹⁶ Jinak však se slovním spojením „volné manželství“ nakládaly katolicky orientované listy: v jejich pojetí bylo spojeno s anarchisty¹⁷ nebo označovalo nesezdané soužití.¹⁸

12 Citováno dle Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky*, Praha 2002, s. 41–42.

13 *Volná láska*, in: Masarykův slovník naučný. Sedmý díl, Praha 1933, s. 725.

14 TPCH, *Konkubinát*, in: Ottův slovník naučný. Čtrnáctý díl, Praha 1899, s. 709.

15 Přestože např. akademické *Dějiny české literatury* s pojmem anarchobohéma nepracují, je literárními historiky běžně užíván pro generaci umělců, která začala ve větším měřítku tvořit na počátku 20. století. Typickými pro ně byly „*ideály volného a intenzivně prožívaného života, [...] mladý temperament, který podněcoval sklony k radikalismu a k bohémskému životnímu stylu, [...] existenční nezajištěnost a sociální postavení, [...] shoda v politické orientaci, v příklonu k anarchistické teorii i politické praxi*“, srov. Zdeněk PEŠAT – Eva STROHSOVÁ (eds.), *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*, Praha 1995, s. 21.

16 Jacques MESNIL, *Volné manželství*, Praha 1906, s. 3–4.

17 J. G., *Propaganda anarchistů a obrana proti ní*, Velehrad. Ústřední orgán národní strany moravskočeské 10, č. 42, 23. 10. 1898, s. [1].

18 *Moderní manželství*, Český západ. Illustrovaný týdeník křesťansko-sociální 1, č. 44, 29. 10. 1908, s. 5.

Soužití v konkubinátu

Ke konkubinátu, který pro českou společnost znamenal „*poměr veřejnou mravnost ohrožující*“,¹⁹ se nejčastěji uchýlovali lidé, již byli navzájem příbuzní, duchovní a jejich intimní partnerky, ale také dvojice, u nichž žil alespoň jeden z partnerů oficiálně stále v jiném manželství,²⁰ šlo tedy často o osoby rozvedené. Ačkoli se konkubinát jakožto způsob mimomanželského soužití neslučoval s dobovými normami, které byly vyžadovány jednak světskými zákony, jednak církví, v reálném životě se k němu někteří lidé z nejrůznějších důvodů uchýlovali. Pro rok 1841 je např. dochován údaj týkající se počtu osob žijících v konkubinátu v Čáslavi, která v té době patřila k středně velkým venkovským městům. Z celkového množství 44 dvojic bylo v případě 22 párů možné situaci napravit sňatkem, u ostatních mělo dojít – a také došlo – k odloučení partnerů.²¹ Lze předpokládat, že jen málokdo byl představitelem střední nebo vyšší vrstvy a že se k této formě soužití uchýlovaly spíše osoby z nižších socioprofesionálních skupin anebo někteří židé.

Přestože omezování sňatečnosti mělo zabránit rozrůstání nejhudších vrstev společnosti, formalizovaným pravidlům podléhali i někteří příslušníci středních vrstev.²² Do vydání patentu „*o tělesném poddanství neboli člověčenství*“ Josefem II. bylo vyžadováno, aby poddaní měli povolení k sňatku od příslušné vrchnosti. Ačkoli toto nařízení bylo od 1. listopadu 1781 zrušeno, požadovali jej oddávající kněží i nadále, a to až do roku 1848, resp. 1849, kdy byly ohlašovací lístky plynoucí z poddanství jako důsledek revoluce guberniálním dekretem zrušeny. Politický konsens k manželství však přetrvával i nadále.²³ V letech 1850–1855 a 1856–1868 udělovali povolení k sňatku představitelé místní, resp. okresní samosprávy.²⁴

Výrazná omezení vztahující se k vstupu do manželství se týkala právě židů: do roku 1848 pro ně platil tzv. familiantský zákon. Protože nesměl být překročen maximální

19 TPOCH, *Konkubinát*. Německý morální teolog Johann Baptist von Hirscher však zastával odlišný postoj – důsledně rozlišoval mezi konkubinátem založeným na silnější osobní vazbě a krátkodobými vztahy. Byl však výjimkou, viz Georg DENZLER, *Zakázaná slast. Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*, Brno 1999, s. 111.

20 TPOCH, *Konkubinát*, s. 709–710.

21 Stanislava KLEČÁKOVÁ, „*V zájmu ochrany zdraví a zamezení nákazy pohlavní*“ aneb *Prostituce v období reglementace*, in: Dagmar Blümllová – Petr Kubát a kol., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2009, s. 159–160.

22 Jiří KLABOUCH, *Politický konsens k manželství v Čechách. Z novějších dějin manželství v našich zemích*, Praha 1960, s. 25, 52, 54–55.

23 Tamtéž, s. 45.

24 Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Martin KUČERA – Eduard MAUR, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 161; J. KLABOUCH, *Politický konsens*, s. 46–47. K této problematice se na stránkách časopisu *Slovan* vyjadřoval také Karel Havlíček, avšak problém redukoval pouze na chudší vrstvy společnosti, kterým v některých případech nebylo povoleno k sňatku uděleno, srov. [Karel HAVLÍČEK], *Manželství chudších tříd*, *Slovan*, květen, červen, červenec 1850, s. 363–364.

možný počet židovských rodin (tzv. numerus clausus), mohli se ženit jen někteří muži židovského vyznání (v praxi se většinou jednalo o nejstarší syny), ostatní vstupovali do manželství tajně a dle oficiálních statistik žili v konkubinátu.²⁵ Tato skutečnost se odráží i ve vzpomínkách průmyslníka a podnikatele Ignaze Briesse (1833–1931), pocházejícího z Přerova: „Až do první třetiny roku 1849 platil pro židovské sňatky numerus clausus. Pouze prvorození, výjimečně také druhorození synové familiantů (manželské páry, které byly oddány s povolením brněnského gubernia), směli uzavřít legální sňatek. Získat rodinné místo, což byla podmínka pro povolení sňatku, bývalo často možné až po mnohaletém úsilí. Snoubenci museli k žádosti o sňatek kromě jiných příloh, např. že ženich vlastní nějaký domovní podíl, i když tento sestával jen z jedné místnosti [...], předložit také vysvědčení o znalosti Bne Zion (tak se jmenovala roku 1812 vydaná čítanka židovského náboženství a morálních předpisů).“²⁶ V reálu však bylo někdy obtížné, aby prvorození synové familiantů povolení vůbec získali: „v Přerově kandidát ženitby Wolf Briess, synovec někdejšího proslulého rabína Abrahama Placzka, přesto, že byl jediným synem zesnulého familianta Isaka Briesse a jeho manželky Rachel, roz. Placzkové, usiloval o místo familianta asi 6–8 let. Obětoval tomu skoro celý svůj majetek, a když koncem roku 1848 konečně uspěl, byl zveřejněn 4. března 1849 ústavní patent, podle něžž bylo všem plnoletým židům umožněno oženit se.“²⁷

Vzhledem k tomu, že řada mužů židovské víry nebyla kvůli existenci familiantského zákona oprávněna se ženit, docházelo k židovským svatbám tajně: „Oproti svatbám familiantů bývaly tajné svatby velmi prosté a tiché, aby se o nezákonném počínání nedozvěděl vrchnostenský úředník. Později bylo mnoha tajně oddaným párům dopřáno si svou v tichosti vykonanou svatbu vynahradit. Jakmile byl zrušen numerus clausus, který byl výsměchem lidskosti i přírodě [...], dala se většina „emigrantských“²⁸ manželských párů legálně oddat, aby tak svým dětem zajistila práva manželských potomků. Působilo zvláště, když se svatební tabule rodičů zúčastnili i dospělí synové a dcery a když při tanci zahajoval čestné kolo snad již plnoletý syn se svou matkou nebo dospělá dcera s otcem.“²⁹ Například v malém venkovském městě Mnichově Hradišti, které mělo v roce 1787 celkem 1 746 obyvatel,³⁰ žilo v roce 1793 právě 19 židovských rodin, a celkem 86 osob. V první polovině 19. století byl počet místních

25 Dana VESELSKÁ, *Mazal tov. Hodně štěstí. Good luck. Židovské svatební obřady. Historie a současnost. Jewish wedding ceremonies. Past and present*, Praha 2006, s. 38.

26 Ignaz BRIESS, *Vzpomínky na přerovské ghetto. Sborník Státního okresního archivu Přerov. Supplementum 2*, ed. M. Marada, Přerov 2000, s. 34.

27 Tamtéž.

28 Tak Briess nazývá židy, kteří neměli oprávnění se ženit a uzavírali sňatky tajně.

29 I. BRIESS, *Vzpomínky*, s. 36.

30 Johann Anton von RIEGGER, *Oerterverzeichnis des Bunzlauer Kreises 1787*, in: *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen. V. Heft*, Leipzig – Prag 1788, s. 120–121. Za dohledání informace děkuji Mgr. Pavlu Jakubcovi, řediteli SOKA Semily.

familiantů rovný 20.³¹ Ačkoli krátce po roce 1830 spolu ve společné domácnosti žili Simon Abeles (1796–1877) a Cecilie Freidmann (1804–1890), k jejich faktickému sňatku došlo až 14. ledna 1850.³² Problematika sňatků uzavíraných židovským obyvatelstvem v pozdějším věku by si zasloužila důkladnou analýzu, lze však konstatovat, že řadu manželství, která byla v českých zemích uzavřena staršími snoubenci krátce po roce 1849, motivovala právě snaha legalizovat své dosavadní soužití.

Lze předpokládat, že nejvíce se tato forma soužití uplatňovala mezi nižšími sociálními vrstvami, a to zejména ve větších městech a na předměstích Prahy. Alespoň částečně se lze opřít o výzkumy Stanislava Holubce, který tuto problematiku sledoval u meziválečného dělnictva Velké Prahy.³³ Holubec také například uvádí, že František Halas st. (1880–1860) udržoval poměr s podnájemnicí své matky.³⁴ Děti zplodili ještě před svatbou např. sociálně demokratický aktivista ze severních Čech Václav Holec (1864–1935) či pozdější prezidenti Antonín Zápotocký (1884–1957) či Klement Gottwald (1896–1953), byť u posledně jmenovaného to bylo až po vzniku republiky.

V některých případech mohly uzavření (nového) manželství bránit důvody ekonomické. Pamětnice vystupující pod pseudonymem Růžena Horová vzpomínala v devadesátých letech 20. století na osudy své babičky Alžběty. Její manžel – válečný invalida – brzy zemřel, a přestože se Alžběta Ermerová (1849–1938) mohla znovu vdát, dlouho tak neučinila: „Poněvadž byla babička velice hezká [...] a domácnost i krám zářily čistotou, zahleděl se do ní mladý, hezký, ale zcela chudý muž, posunovač na dráze. Uzavření sňatku však bránila jejich chudoba. Provdáním by byla přišla Alžběta o svůj sice malý, nicméně však pravidelný vdovský důchod, a tak z existenčních důvodů se oba mladí lidé dopustili činu, který se dnes považuje za zcela běžný, tehdy však byl i v očích předměstské žižkovské společnosti pohoršující: ve společné domácnosti počali spolu žít, aniž uzavřeli sňatek. [...] Vzhledem k tomu však, že oba mladí nemanželé žili velice spořádaným životem a vzorně se starali o tři děti [...], odpustilo jim brzy okolí jejich „poklesek.“³⁵ Partneri však svůj svazek později legitimizovali: v době, kdy děti Alžběty Ermerové z prvního manželství byly již ekonomicky samostatné, došlo ke sňatku

31 Blanka ROZKOŠNÁ, *Židé v Mnichově Hradišti a okolí*, Praha 2011, s. 13–15.

32 Národní archiv, fond Židovské kontrolní matriky, inv. č. 517, kniha 517, fol. 9. Konfrontováno s B. ROZKOŠNÁ, *Židé v Mnichově Hradišti*, s. 21. V letech 1835–1845 se jim narodilo nejméně šest dětí.

33 Stanislav HOLUBEC, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009, např. s. 37, 83, 84.

34 Tamtéž, s. 76.

35 Historický ústav Akademie věd České republiky, archiv Databáze dějin všedního dne, Růžena HOROVÁ, *Vzpomínky*, nedat. strojopis, s. [1]. V pamětech je babička Alžběta označována jako Adlerová, avšak z konfrontace vzpomínek s prameny úřední povahy vyplývá, že babička se po prvním sňatku skutečně jmenovala Ermerová. Za tip na tento pramen děkuji Mgr. Veronice Krškové.

a pisatelčina babička ztratila nárok na vdovskou penzi. Dodejme, že z nemanželského poměru se narodily dvě další děti, které dlouho nesly příjmení své matky za svobodna.³⁶

V obci Přepere v politickém a soudním okrese Turnov se tato situace promítla také do sčítání lidu v roce 1910. Partnerka Václava Daněluka (nar. snad 1884, ve skutečnosti se tento čeledín přišedší z Haliče podle záznamů v matrikách jmenoval Basil Danyluk) Anna Bušková (nar. 1887) je ve sčítacích operátech uvedena jako jeho „*konkubina*“, což bylo označení, které ženu i v této době výrazně dehonestovalo. Je zajímavé, že ačkoli nebyli ve vsi jediní, kdo žil v nesezdaném soužití,³⁷ u jiných párů se tento explicitní pojem již neobjevuje. Je otázkou, nakolik byla skutečnost, že tito lidé spolu žili do roku 1911 bez církevního požehnání, ovlivněna celkovou sekularizací společnosti a nakolik se jednalo o zákonné překážky k uzavření manželství, neboť Daněluk/Danyluk nebyl římskokatolického, nýbrž řeckokatolického vyznání.³⁸ Ke sňatku Daněluka/Daněkula a Buškové však nakonec došlo, a to 27. listopadu 1911, a nemanželské děti, které se z poměru narodily, byly svým biologickým otcem legitimizovány.³⁹

Ve středních městských vrstvách se konkubinát uplatňoval podstatně řidčeji a spíše byl vynucen okolnostmi. Protože městští a nadační úředníci potřebovali od roku 1800, pokud nedosáhli jistého profesního stupně a jejich plat nepřekročil určitou výši, souhlas nadřízeného, mohlo se stát, že byli nuceni žít – alespoň po určitou dobu – v neposvěceném svazku. Z výše uvedeného však byli vyjmuti ti, „*kteří ve svých vzdálených, odlehlých stanicích ku vedení hospodářství, často i na prospěch služby manželky nezbytně potřebují*“ a rovněž úředníci „*nad solí, clem, cestovním mýtem a hospodářstvím*“.⁴⁰ Vojeňští úředníci získali povolení úřadů jen v případě, že nevěsta byla dostatečně mravná a jejich příjmy činily alespoň 500 zlatých ročně.⁴¹ Také někteří státní zaměstnanci, jako byli učitelé, příslušníci finanční stráže, četnictva a armády, potřebovali k tomu, aby se mohli oženit, dosáhnout určitého služebního postavení,⁴² které se však v případě finanční stráže několikrát měnilo,⁴³ a svolení nadřízeného. Antonín Drechsler (též Drechsel, 1808–1882), který působil jako

36 Srov. např. Národní archiv, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 110, obraz 381.

37 V nesezdaném soužití žili i Rudolf Strnad a Anna Šourková z čp. 13, kteří uzavřeli sňatek 4. února 1911, necelé čtyři měsíce po narození syna Rudolfa. V matrice narozených je zapsáno: „[...] *hlásím se za otce nemanželského dítěte za souhlasu přítomné matky* [...].“ V konkubinátu možná žili i vdovec Václav Mádle a svobodná matka Marie Berglová z čp. 1, je to však domněnka založená na tom, že sdíleli téže domácnost.

38 Za konzultaci děkuji paní Mgr. Zuzaně Pavelkové Čevelové, Ph.D.

39 SOA v Hradci Králové, f. Sbírka matrik východočeského kraje 1587–1949, Farní úřad Přepere, sign. 6832, fol. 77.

40 *Obecný zákonník občanský mocnářství rakouského a nařízení pozdější k témuž se vztahující. Doplňn příslušnými zákony, revize a úvod Božislav Kožený, Praha 1898, s. 49.*

41 Tamtéž, s. 49–50.

42 L. FIALOVÁ – P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 161.

43 *Obecní zákonník*, s. 50.

naddozorce finanční stráže, se mohl se svou dlouholetou partnerkou Antonií Wanke (1813 – po 1882) a matkou několika svých dětí oženit až v roce 1855, kdy jim bylo oběma již přes čtyřicet let a zplodili nejméně pět dětí, které byly po sňatku legitimizovány.⁴⁴ Podobně se naddozorci finanční stráže Jindřichu Breiskému (1857–1935) a dceři mydláře Boženě Pörtlové (1860–1938) narodil nemanželský syn Artur (1885–1910).⁴⁵ Vzhledem k tomu, že dítěti šel za kmotra Vincenc Breiský (nar. 1822), otec Jindřicha Breiského, je nepravděpodobné, že by Jindřich Breiský nebyl biologickým otcem; ke sňatku však došlo až o dva roky později.⁴⁶

Dokladem nesezdaného soužití ve středních vrstvách jsou i rodiče Boženy Pechové-Hodačové (1882–1867), kteří tak žili několik desítek let ne z přesvědčení (jako zpočátku jejich dcera), ale proto, že katolická církev nepovolovala nové sňatky rozvedených osob. Hodač, který se později stal přednostou stanice,⁴⁷ přitom profesně příslušel k nižším středním vrstvám žijícím na maloměstě. Ač Božena užívala po otci i příjmení Hodačová, nikdy jí oficiálně nenáleželo a jméno otce zůstalo v matrice nevyplněné.⁴⁸ Dalším příkladem v případě nižších středních vrstev může být soužití rozvedeného učitele Vincence/Čeňka Motyčky (1870–1914) a jeho družky Zdenky Wiedermannové-Motyčkové (1868–1915), které nemohlo být oficiálně stvrzeno ze stejných důvodů jako u rodičů Pechové-Hodačové. Protože oba partneři patřili v Brně k lokálním elitám a jejich názory ve společnosti rezonovaly (oba řídili zde vydávaná periodika), bylo jejich soužití kritizováno i na veřejnosti, např. v denním tisku.⁴⁹

Někdy se k soužití v nesezdaném svazku rozhodli po smrti životní partnerky také muži z nižších středních vrstev. Tito vdovci však mohli narazit na odpor nejbližšího okolí, zejména vlastních dětí: dle dochované korespondence se Theodora Němcová (1841–1920) v roce 1867 nedokázala smířit s konkubinátem svého otce Josefa Němce (1805–1879) a jeho bytné a pokládala jej za skandál.⁵⁰

44 O tom, že byl Drechsler skutečně otcem nemanželských dětí, svědčí některé úmrtní záznamy jeho potomků, kteří při narození sice byli zapsáni pod příjmením matky, ale v matrice úmrtí se již objevuje příjmení Drechsler/Drechsel, přestože pár ještě nebyl oficiálně sezdán.

45 Státní oblastní archiv v Litoměřicích, f. Sběrka matrik, Roudnice nad Labem, matrika narozených, sig. L134/52, fol. 264.

46 Tamtéž.

47 Božena NEUMANNOVÁ, *Byla jsem ženou slavného muže. Paměti druhé ženy S. K. Neumanna*, ed. J. Veselský, Brno 1998, zejm. s. 97.

48 Moravský zemský archiv (dále MZA), Brno, f. Sběrka matrik, římskokatolická matrika narozených 1875–1890, Holešov, 7542, fol. 278.

49 *Moderní manželství*; ač se v literatuře objevují údaje, že manželé uzavřeli civilní sňatek, nezakládá se toto tvrzení na pravdě, neboť v úmrtní matrice je Zdenka Wiedermannová uvedena jako svobodná, srov. MZA, Brno, f. Sběrka matrik, civilní matrika zemřelých 1872–1924, Brno (městská rada), 17896, pag. 9.

50 Vladimír ÚLEHLA, *Samotářská dcera Boženy Němcové Theodora*, Jičín 2014, s. 36.

Zcela výlučnou vrstvu tvořili lidé na okraji. K nim lze počítat kočující osoby – kočovné herce,⁵¹ tzv. světské a cikány – nebo venkovský proletariát. Z historicko-demografické rekonstrukce rodin vyplývá, že právně v těchto sociálních skupinách se nemanželské soužití uplatňovalo častěji než jinde.⁵² Hanka Tlamová a Václav Černý ve své studii uvádějí příklady opožděných sňatků, u nichž je možné se domnívat, že jejich uzavření předcházelo dlouhodobé soužití partnerů.⁵³

Konkubinát a římskokatolická církev

S tím, že lidé žili v konkubinátu, byli běžně konfrontováni také faráři a další duchovní. V praxi existovala snaha situaci napravit, pokud to bylo alespoň trochu možné. Český slovník bohovědný, který mohl sloužit jako jistá norma, k tomu uváděl: „*Veřejné pohoršení způsobené cizoložstvím napraví se nejlépe manželským sňatkem se spoluvinnou osobou, zvláště když jí manželství bylo slíbeno a jsou dítky z hříšného poměru, ovšem nevadí-li jiné závažné ohledy a překážky, a je-li vůbec manželství dle platných zákonů možné. Zpovědník o tom penitenta poučí a bude potom věcí duchovního správce, aby souložníkům manželský sňatek všemožně usnadnil. Sem náleží snahy, které ve velikých městech a průmyslových místech sleduje Spolek sv. Františka Regis; platné služby mohou tímto směrem prokazovati též členové Konference sv. Vincence z Paula. – Nelze-li na manželský sňatek pomýšleti, musí pohoršení býti napraveno odstraněním souložnice anebo vůbec přerušením hříšného poměru.*“⁵⁴ Zmiňovaný spolek sv. Františka Regis byl založen roku 1826 v Paříži a jeho cílem bylo potírání konkubinátu a legitimizování nemanželských dětí. Ačkoli víme, že v českých zemích rovněž působil – nejpozději od počátku 20. století –, není zatím o jeho činnosti nic podrobnějšího známo.⁵⁵

Zejména ke konci 19. století a na začátku věku následujícího byla již církev nucena reflektovat také stav společnosti, která byla zasažena jistou mírou sekularizace. *Právní*

51 Známy je případ Elišky Zöllnerové (1822–1911), která se za otce svých synů Filipa Zöllnera (1783–1863) mohla vdát až po smrti jeho první ženy Josefy v roce 1861. Později byl jejím partnerem umělecký ředitel divadelní společnosti Jan Šourek (1837–1907).

52 Hanka TLAMSOVÁ – Václav ČERNÝ, *Okolnosti uzavírání sňatků „světských“ osob od konce 18. do první třetiny 20. století*, Historická demografie 43, 2019, č. 1, s. 67–99, zejm. s. 75. Též Lenka KŘÍŽOVÁ, *Valečovští skaláci pohledem historické demografie a antropologie*, Historická demografie 47, 2023, č. 1, s. 77–97; S. HOLUBEC, *Lidé periferie*, s. 79. Ačkoli Holubec píše o nouzové kolonii V Zahradkách, jež existovala v letech 1922–1930, tedy až v období první republiky, lze předpokládat, že mezi jejími obyvateli byli i tací, kteří v nesezdaném soužití žili před rokem 1918, byť v jiné lokalitě.

53 H. TLAMSOVÁ – V. ČERNÝ, *Okolnosti*, např. s. 82, 83.

54 Antonín PODLAHA (ed.), *Český slovník bohovědný* 3, Praha 1917–1926, s. 156.

55 *Krátké poučení snoubenců v příčině zamýšleného sňatku*, Rádce duchovní 19, 1911–1912, s. 678. Též *Mariánský kongres v Praze (III. den)*, Národní politika 23, č. 162, 15. 6. 1905, s. 5.

rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku Jana Křtitele Paulyho z roku 1902 k problematice konkubinátu uvádí: „Dle dvorního dekretu ze dne 4. ledna 1825 má býti zamezen v obcích konkubinát. Jestliže osoby v konkubinátě žijící nemají v obci, v níž se zdržují, domovského práva, mohou býti z obce vypovězeny. Když osoby v konkubinátě žijící jsou příbuzní pokrevně nebo sešvagřeni ve stupních zákonem uznaných, může býti na ně podáno udání pro krvesmilství. Ministerstvo vnitra prohlásilo v jistém případě, že pouhé spolužití osob neod[d]aných nemůže se ještě pokládati za konkubinát (dne 29. července 1872, č. 9261), nýbrž že podstatu zde tvoří veřejné pohoršení, konkubinátem dávané. Proto, dříve než duchovní správce proti konkubinátu zakročí, udělá dobře, když si zjedná vyjádření alespoň třech osob, které o veřejné pohoršlivosti dotyčného konkubinátu se vyjádří. Kompetence v zakročení spadá do místní policie, tedy přináležejí obecnímu starostovi a teprve, kdyby farář u tohoto ničeho nepořídil, nechť obrátí se k hejtmanství.“⁵⁶ V reakci na stávající situaci publikoval také katolický kněz Adolf Hoffmann brožuru *Pryč s konkubinátem!*⁵⁷

Také sami kněží se konkubinátu pochopitelně dopouštěli, pro představitele církve se však jednalo o závažný hřích. V korespondenci Karla Havlíčka Borovského (1821–1856) nalezneme řadu zmínek, které se tohoto fenoménu týkaly⁵⁸ a známý je také případ Antonína Marka (1785–1877), jenž navzdory svému svěcení a vysokému věku zplodil tři syny.⁵⁹ Debaty o zrušení celibátu se u nás objevily již v době osvícenství,⁶⁰ kdy korespondovaly s děním v západní Evropě, zejména v době krátce po Velké francouzské revoluci,⁶¹ a nesly se celým 19. stoletím. V *Národních novinách*, které Karel Havlíček začal vydávat v revolučních dnech roku 1848, a zejména pak ve *Slovanu*, vydávaném na počátku padesátých let v Kutné Hoře, se objevovaly články, které za zrušení kněžského celibátu plédovaly,⁶² avšak k jejich naplnění pochopitelně nedošlo. Za konkubinát tak bylo pokládáno i manželství Bohumila Zahradníka-Brodského (1862–1939), původně katolického kněze a později spoluzakladatele Československé církve,⁶³ a Anny Plešingrové (1870–1935), které bylo

56 Jan KřTITEL PAULY, *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku systematicky soubor církevních a státních zákonů, nařízení, rozhodnutí, norem a příslušných formulářů s praktickým návodem pro duchovní správu*, Praha 1902, např. s. 870n, 889n, 898n.

57 Antonín HOFFMANN, *Pryč s konkubinátem!*, Praha 1896.

58 Literární archiv Památníku Národního písemnictví, f. Havlíček Borovský Karel, Korespondence, např. korespondence s Františkem Mudrou.

59 Marie ŠULCOVÁ, *Osudy dětí Antonína Marka*, in: Mandava, 2003–2004 (vyd. 2004), s. 137–141.

60 Vít PĚČEK, *Ženatý kněz? Debata o celibátu v českých zemích v době osvícenství*, Brno 2020, diplomová práce obhájená na FF MU v Brně.

61 Georg DENZLER, *Dějiny celibátu*, Brno 2000, s. 103.

62 Zdeněk TOBOLKA, *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy. Díl III., část 2. Slovan 1850–1851, Epištoly kutnohorské 1851*, Praha 1903, s. 893.

63 Dnes Československé církve husitské.

tajně uzavřeno v roce 1908,⁶⁴ nebo Emila Dlouhého-Pokorného (1867–1936).⁶⁵ Právě díky založení této nové církve mohla řada katolických kněží přestat „žít v celibátu“ a uzavřít řádné manželství.⁶⁶ Podle církevního práva z roku 1918 však měli být katoličtí kněží, kteří by žili v konkubinátu, exkomunikováni.⁶⁷

Pojem volná láska v osvětové literatuře

Myšlenky, které vedly k praktikování konceptu volné lásky, přicházely do českého prostředí zejména díky německému marxistickému filozofu Augustu Bebelovi (1840–1913).⁶⁸ Pro anarchisty znamenala volná láska svobodu, možnost provozovat pohlavní styk bez manželského závazku.⁶⁹ Zatímco v konzervativní společnosti měl po stránce „sociální a hospodářské“ zajistit ženu a dítě její manžel, socialisté hlásali, že odpovědný má být také stát. Volnou lásku pak vnímali také jako výdobytek určený ženám, neboť díky ní (a hlavně díky socializaci společnosti) se žena měla vymanit z hmotné závislosti na manželovi, resp. partnerovi dítěte.⁷⁰ Volná láska se pak měla praktikovat v tzv. kolektivistické společnosti. Společně s ní měla zmizet i prostituce. Podle Ludwiga Gumpłowicze (1838–1909), jednoho ze zakladatelů sociologie, se „vlastnictví jedné ženy“ mělo stát „drahocenným statkem, o nějž mužové s napětím všech sil budou muset bojovat v stálém zápase“,“⁷¹ což se ovšem nemělo týkat mladíků, opilců, osob duševně nemocných a s pochybným morálním kreditem. Gumpłowicz se také zamyslel nad trvalostí volných svazků: přestože doufal, že volná láska by mohla vést k monogamii, byl si vědom toho, že odpověď na to, jak by zavedení konceptu vypadalo v praxi, nelze dát.⁷² Vliv uplatňování konceptu volné lásky mezi socialisty mohl mít také sociální vzor Fridricha Engelse (1820–1895), který se s Mary Burns (1821–1863) navzdory dlouholetému soužití nikdy neoženil. V roce 1910 vyšla v edici *Knihy Června*

64 Pavel MAREK, *Bratři Bohumil a Isidor Zahradníkovi. Dva kněžské osudy na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc 2017, s. 16.

65 Pavel MAREK, *Dlouhý-Pokorný, Emil*, in: *Biografický slovník českých zemí 13*, Praha 2010, s. 248–249.

66 Např. Martin SCHULZE WESSEL, *Tužby katolického duchovenstva a založení Československé církve. Dotazníková akce Bohumila Zahradníka-Brodského roku 1918*, in: *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň, 7.–9. března 2002, Praha 2003, s. 252.

67 G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 113.

68 Srov. např. August BEBEL, *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*, Praha 1896.

69 Ludwig GUMPLOWICZ, *Manželství a volná láska*, Královské Vinohrady [1904], s. 4.

70 Tamtéž, zejm. s. 6 a 10.

71 Tamtéž, s. 20.

72 Tamtéž, s. 21.

práce Charlese Alberta *Volná láska*.⁷³ Ve stejné době se začalo objevovat i slovní spojení „volné manželství“.⁷⁴

Protože na sklonku 19. a počátku 20. století se hojně skloňovalo spojení manželská reforma (v praxi mělo být např. rozvedeným katolíkům umožněno uzavřít po rozvodu další manželství), dostaly se pojmy volná láska a konkubinát také do toho kontextu. Zastávce reformy manželství právník Karel Rýzler například argumentoval těmito slovy: „Rozvod nutí rozvedené manžely k nepřirozenému celibátu, vede pravidelně k nepořádnému životu a ke konkubinátu a budí právě tak pohoršení jako nešťastné a svárivé manželství.“⁷⁵ Některé výše uvedené příklady dávají tomu tvrzení zapravdu.

Praktikování volné lásky a tím také zrušení prostituce propagoval spis německého lékaře Heinricha Luxe (1863–1944) *Die Prostitution, ihre Ursachen, ihre Folgen und ihre Bekämpfung*, který se v devadesátých letech šířil Prahou.⁷⁶ Dodejme, že odlišným způsobem chápaly volnou lásku některé emancipistky: podle Švédky Ellen Keyové (1849–1926) byla volná láska založená na vzájemném citu, ne nutně stvrzená manželstvím, oproštěná pout, „aby se mohla na nejvyšší a nejjistší kulturní hodnotu vyvinouti, aby mohla garantovati za zlepšení lidské račy“.⁷⁷

Pro střední a vyšší vrstvy byl koncept volné lásky většinou nepřijatelný. Byl v rozporu s křesťanským pojetím morálky: protože pro katolíky bylo manželství muže a ženy nerozlučitelné, pokládali za volnou lásku všechny koncepty, které připouštěly nové manželství po rozluce předchozího svazku.⁷⁸ Nebezpečný měl být tento způsob života zejména pro ženy, u nichž měl způsobovat „otupění duševního života, zplošení životních názorů, snížení stupně morálky“.⁷⁹ Jak ukazují články uveřejňované v časopisech určených ženám, byla v jejich dobovém diskurzu volná láska chápána jako „poroba ženina [...] požitek mužův na útraty ženy a jejich dítek; [...] zkáza a záhuba ženy“.⁸⁰ Také Masaryk, v řadě otázek týkajících se partnerského soužití myslitel velmi pokrokový, volnou lásku zavrhoval.⁸¹ Katolicky orientovaný spisovatel Václav Špaček (1856–1939) problém volné lásky reflektoval v moralistně zaměřené povídce *Volná láska*, v níž se odrážela argumentace obou názorových táborů. V tomto případě byl zohledněn i problém manželské rozluky, kterou konzervativní

73 Charles ALBERT, *Volná láska*, Praha 1910.

74 J. MESNIL, *Volné manželství*.

75 Karel RÝZLER, *Vznik, rozvod a rozloučení manželství. S dodatkem: O reformě práva manželského*, Praha 1908, s. 55.

76 M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 46.

77 K. N., *Ellen Key v Praze*, *Ženské listy* 33, 1. 4. 1905, č. 4, s. 65.

78 Srov. např. František BLAŽÁK, *O nerozlučnosti manželské*, Praha 1906⁴.

79 Bohumil VLASÁK, *Škola milenců*, Praha [1910], s. 31.

80 K. N., *Ellen Key v Praze*, s. 65.

81 Tomáš Garrigue MASARYK, *Naše nynější krise. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových*, Praha 1895, zejména s. 32.

Špaček jednoznačně odmítal. Příběh příznačně skončil smrtí ženy, která byla stoupenkyní volné lásky. Závěr povídky apeloval na čtenáře: „*Kéž jest jejich osud výstrahou a poučením těm, kdo touží po ‚volné lásce‘ a přejí si manželské rozluky.*“⁸²

Podle Stanislava Kostky Neumanna (1875–1947) je volná láska „*posvěcena nejen vřelou náklonností, nýbrž také vyšší snahou duchovní: aby v rozkošném ovzduší jemných požitků a vášní milostných jeden druhého povznášel, osvobozoval, vyzbrojoval pro všechny další eventuality života.*“⁸³ Poměr bylo možno kdykoli ukončit, neexistovaly žádné závazky. Tento koncept se v Čechách začal objevovat společně s anarchistickým a socialistickým hnutím a výrazně se tak vymykal dobovým konvencím. Problém ve společnosti rezonoval zejména díky pražské anarchobohémě, jež pocítovala odpor k maloměšťácké morálce a sexuální volnost jí byla jedním z prostředků k dosažení nového světového řádu.⁸⁴

Volná láska v praxi

V konceptu volné lásky, který v čele se Stanislavem Kostkou Neumannem propagovala anarchistická bohéma, vycházející většinou ze středostavovských kruhů, byl tedy partner volen pouze na základě citu, a ne podle ekonomického a společenského hlediska, žít ve volném svazku navíc bylo dobrovolným rozhodnutím partnerů, a nebylo vynuceno okolnostmi. Jeho zastánci odmítali manželství motivované ekonomicky. Přestože se výraz volná láska objevuje až ke konci století, již v závěru čtyřicátých let se zřejmě mezi studenty stal oblíbeným pojem „*komunismus*“, který byl spojován s nevázanou láskou, o čemž svědčí dopis Kateřiny Krákorové (1827 – po 1888) Vilému Dušanu Lamblovi (1824–1895): „[...] *Vojta [Náprstek] přišel ke mně a bil [!] zas tak rostomil jako indy. A dš jsem mu řekla, že jsme ho mněli [!] v podezření, že je žarlivej, a to ho tuze mrzelo. Já jsem všechno vjerně [!] povídala, jak se po comunisku paří, co se s nami děla a co sme si povídali a on mněl ze všeho radost. A on povídal, že bude hledět také ještě někoho milovat, co teď už v Praze se snad stalo.*“⁸⁵

O nekonformitě některých příslušníků mladé generace ze čtyřicátých, resp. padesátých let 19. století svědčí také nesezdané soužití Náprstka s Krákorovou ve Spojených státech amerických, kam odpluli po porážce revoluce 1848. V nesezdaném soužití žili rovněž Emma Destiniová (1878–1930) a Jaroslav Otta (1883–1943). Přestože v té době pobývali

82 Václav ŠPAČEK, *Volná láska. Obrázek z naší moder. společ.*, Hradec Králové 1918, s. 51.

83 Hynek ZÁRUBA – Jiří VOTOČEK, *Dějiny lásky. Populární obrazy z dějin snubnosti, manželství a prosti-tuce od pravěku až po dobu nejnovější. Díl V. Láska novodobá*, Praha 1926, s. 403.

84 Bohumil JIROUŠEK, *Zdraví tělesné i duševní ve Vzpomínkách S. K. Neumanna*, in: *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2009, s. 235.

85 Převzato z Bronislava JANEČKOVÁ (ed.), *Rok v dopisech I*, Praha 2006, s. 297. Vztah Náprstka ke Katynce je také zachycen v edici Martin ŠÁMAL (ed.), *Jsem svobodný... Edice rodinné korespondence Vojty Náprstka 1848–1858*, Praha 2017.

v USA, syn známého pražského nakladatele kvůli tomu „mnoho zlého od své vlastní rodiny [...] vytrpěl“.⁸⁶ Pro rodinu, která v hlavním zemském městě patřila k elitě, byl tento způsob chování vymykající se dobovým normám naprosto nepřipustný.

Osobností české avantgardy, která koncept bezezbytku naplňovala, byla novinářka a spisovatelka Marie Majerová (1882–1967), jež porodila v roce 1902 syna a teprve o dva roky později se provdala za jeho otce Josefa Stivína (1879–1941).⁸⁷ Právě mateřství se stalo impulsem k tomu, že přehodnotila své stanovisko praktikovat výhradně volnou lásku; Stivínova korespondence ukazuje, že s Majerovou zvažovali různé formy soužití, než se pro sňatek definitivně rozhodli.⁸⁸ Poté, co Majerová odjela roku 1906 do Paříže, kde si chtěla doplnit své vzdělání, manželovi opět nabídla volnost.⁸⁹ Po celou dobu trvání manželství udržovala milenecký vztah se Stanislavem Kostkou Neumannem a Františkem Gellnerem (1881–1914), kteří rovněž patřili k vyznavačům volné lásky. Stivína zase pojilo podobné přátelství s Helenou Malířovou (1877–1940).⁹⁰ Již zmíněný Neumann odešel v roce 1904 od své manželky Kamily (1874–1956), s níž měl dvě děti, a začal ve Vídni žít s Boženou Pechovou-Hodačovou. Ke svatbě došlo až o jedenáct let později.⁹¹ Neumannovi blízcí přátelé Viktor Dyk (1877–1931) a Fráňa Šrámek (1877–1952) došli v uplatňování volné lásky ještě dále: se svými celoživotními družkami Zdenkou Háskovou (1878–1946), resp. Miloslavou Hrdličkovou (1884–1958) se oženili až po mnoha letech; roku 1928,⁹² resp. po druhé světové válce.⁹³

Závěrem

Nahlížet na intimní vztahy mužů a žen v dlouhém 19. století je bezesporu zajímavé, avšak tehdejší morálka (a tím) i pramenná základná nám nedovolují problém uchopit v celé šíři: sexualita byla pro většinu společnosti tabu, zmínky o ní jsou většinou jen sporadické, a pokud se objevují, pak jsou málokdy pojednávány explicitně. Dvojnásobně to pak platí o problematice nesezdaného nemanželského soužití. Zatímco některé skupiny obyvatel neměly v tomto

86 František FÜRBAACH, *Rok 1910 v životě Emy Destinnové*, in: Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 22, 2010, s. 50.

87 Dana NÝVLTOVÁ, *Femme fatale české avantgardy. Marie Majerová – česká komunistka ve víru feminismu*, Praha 2011, zejména s. 23.

88 Tamtéž, s. 119–121.

89 Tamtéž, s. 123–124.

90 Tamtéž, s. 25.

91 Tamtéž.

92 Jaroslav MED, *Zdenka Hásková*, in: Lexikon české literatury 2/I, Praha 1993, s. 85.

93 František BURIÁNEK, *Fráňa Šrámek*, Praha 1981, s. 53. Některé zdroje však tuto informaci neuvádějí a pracují s tím, že manželství nebylo uzavřeno nikdy, srov. např. Marie HEJNOVÁ, *Knižka o Milce*, Hradec Králové 1985.

ohledu na výběr (zejména někteří židé do zrušení tzv. familiantského zákona, lidé, kteří nedostali povolení k sňatku, a osoby rozvedené), jistou výjimku v tomto ohledu tvořila bohéma, resp. anarchobohéma, pro kterou se kolem přelomu 19. a 20. století stala tzv. volná láska jakýmsi manifestem, jímž se chtěli distancovat od doposud zažitých společenských norem. Potřebu nevstupovat do manželství měly častěji i skupiny na sociální periferii, ať již se jednalo o dělnictvo, či o osoby žijící kočovným způsobem života. Zůstává otázkou, nakolik se v těchto případech promítla do procesu celková sekularizace společnosti, tato problematika by však vyžadovala speciální výzkum.

Tento text měl ambici ukázat, že problematika nesezdaného manželského soužití je tématem širokým, mnohvrstevným a v české historiografii velmi málo zpracovaným. Předkládané teze je tak třeba chápat jako první počín, který bude třeba dále rozvíjet.

Mgr. Bc. Lenka Křížová, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

krizova@hiu.cas.cz

ORCID: 0000-0003-3709-7822

Summary

Concubinage and free love

Until the middle of the 20th century, the only socially acceptable form of cohabitation between a man and a woman remained a properly contracted marriage. Nevertheless, there were groups of the population who could not or would not marry and preserved the concept of cohabitation or free love. The prohibition applied to celibate persons, divorced persons, and until 1848 also to Jews, the

partly poor, civil servants, and soldiers, for whom permission was required in order to marry. This was not the case for the anarcho-Bohemians, who, because of their attitudes to life, had ideological reasons for approaching marriage differently from the majority society. Source-wise, the paper is based on prescriptive manuals, partly on ego-documents and selectively also on sources of an official nature.